

УДК 260.1:281.911

**УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ
КУЛЬТУРНІЙ ПАРАДИГМІ: НАУКОВЕ
ОСМИСЛЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА****THE UKRAINIAN CHURCH IN THE BYZANTINE
CULTURAL PARADIGM: THE SCIENTIFIC
REFLECTION OF IVAN OHIENKO****Шкіль С. О.,**

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри філософії, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна), e-mail: lauby@meta.ua,
ORCID: 0000-0003-3859-816X

Shkil S. O.,

Doctor of Philosophical Sciences, Associate
Professor of the Department of Philosophy, National
University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail: lauby@meta.ua,
ORCID: 0000-0003-3859-816X

Розв'язання проблеми аналізу місця Української Церкви та її наукове осмислення Іваном Огієнком базується на використанні текстологічного методу, а також застосування історичних, культурологічних матеріалів як допоміжних у забезпеченні повноти аналізу. Отже, нами вперше досліджено працю Івана Огієнка «Ідеологія Української Церкви» на основі текстологічного аналізу та використання культурологічних й історичних наукових матеріалів у контексті розуміння українського православ'я у візантійській культурній парадигмі. Зроблено висновки про те, що офіційне визнання Константинопольським Патріархатом та проголошення Томосу Православної Церкви України є логічним наслідком культурно-духовної єдності українського християнства Володимирівського хрещення та Вселенського Патріархату.

Мета статті полягає у розкритті місця Української Церкви у візантійській культурній парадигмі у науковому осмисленні Івана Огієнка.

Ключові слова: Українська Церква, Іван Огієнко, візантійська культурна парадигма, візантизм, Православна Церква України, Константинопольська Православна Церква.

The problem of analyzing the place of the Ukrainian Church and its scientific reflection by Ivan Ogienko is based on the use of the textual method, as well as the use of historical, cultural materials as auxiliary in ensuring the completeness of the analysis. Thus, for the first time, we have studied the work of Ivan Ogienko «Ideology of the Ukrainian Church» on the basis of the textual analysis and the use of cultural and historical scientific materials in the context of understanding the Ukrainian Orthodoxy in the Byzantine cultural paradigm. It is concluded that the official recognition of the Constantinople Patriarchate and the proclamation of the Tomos of the Orthodox Church of Ukraine is a logical consequence of the cultural and spiritual unity of Ukrainian Christianity of Volodymyr Baptism and the Ecumenical Patriarchate.

The purpose of the article is to reveal the place of the Ukrainian Church in the Byzantine cultural paradigm in the scientific conception of Ivan Ogienko.

Keywords: Ukrainian Church, Ivan Ohienko, Byzantine cultural paradigm, Byzantism, Orthodox Church of Ukraine, Ecumenical Patriarchate of Constantinople.

Актуальність теми дослідження. Наукові дослідження візантійських впливів на становлення і розвитку християнства в Україні – одна з важливих інтердисциплінарних тем, яка потребує системного опрацювання у різних галузях науки, адже стосується розкриття розуміння української релігійності та культурного багатовекторного метатексту. Погоджуємося із думкою Юрія Чорноморця, який відзначив, що «візантійська філософія і теологія багато століть визначили характер української філософської культури та здійснювали потужний вплив на богословську

традицію України», а сьогоднішні «католицькі й православні теологи в спадщині християнської античності та Візантії шукають основу для теорії та практики католицько–православного діалогу й відновлення церковної єдності» [8; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок Івана Огієнка (митрополита Іларіона) найповніше досліджував і систематизував український науковець М. Тимошик [7]. Н. Мислович зробила спробу охарактеризувати культурологічні наративи І. Огієнка [4]. Видана у 2013 р. завдяки опрацюванню канадських та київських архівних джерел проф. Миколою Тимошиком праця Івана Огієнка «Ідеологія Української Церкви» до сьогоднішнього дня не отримала свого наукового аналізу, хоча є важливим опрацюванням багатоаспектної тематики української історії, духовності й культури, зокрема її генези та закономірностей розвитку. Тому наше дослідження опиратиметься на філософсько–релігієзнавчі (митр. Епіфаній, Ю. Чорноморець) та культурологічно–естетичні (С. Аверинцев, В. Бичков, П. Герчанівська) праці сучасних провідних науковців, які сприятимуть розв'язанню поставленої мети статті.

Методологія ґрунтується на використанні текстологічного методу, а також застосуванні історичних, культурологічних матеріалів як допоміжних у забезпеченні повноти аналізу.

Виклад основного матеріалу. На початку нашої статті відзначимо, що візантійська культура протягом століть значною мірою впливала на формування і розвиток європейської культурної парадигми [3, с. 38], і в полі цього особливого смислового духовного світу перебувала також і Україна, зокрема в світлі прийняття християнства саме з Константинопольської кафедри, яка стала Церквою–Матір'ю для нашого народу, збагачуючи богословсько–філософський дискурс та мистецький світ інтелектуальними досягненнями власної цивілізації.

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній під час урочистого підписання Томосу для Православної Церкви України 5 січня 2019 року в кафедральному соборі Святого Георгія на Фанарі, резиденції Константинопольського патріарха, виразно підкреслив особливий зв'язок українського православ'я з константинопольською кафедрою–матір'ю: «Як діти, коли зростають, розпочинають самостійне життя, але ніколи не забувають про батьків своїх, адже це є природний закон і Сам Бог сказав: «Шануй батька твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб продовжилися дні твої на землі» (Вихід 20:12) – так і наша Церква–Дочка ніколи не забуватиме всього, що дала нам Церква–Мати від часів давніх і дає аж дотепер, жертвовно проголошуючи для всієї Повноти Православ'я, що у Священні Диптихи входить нова Церква–Сестра Українська» [6].

Іван Огієнко у своїй праці «Ідеологія Української Церкви» відзначає особливу важливість розуміння українцями свого духовного коріння, до якого значною мірою долучилася саме візантійська

цивілізація як колиска східного християнства: «Ми не можемо глибоко знати своєї Віри, не знаючи й історії її життя. Ми мусимо знати не тільки свою споконвічну Православну Віру, але мусимо знати й правдиву історію її» [5, с. 242]. Автор окреслює специфіку формування та основні риси візантійської культури, чи «візантинізму» (як він називає): «Старий романізм стрівся на Сході з іншими могутніми культурами – еллінською (грецькою), юдейською та персько–арабською, – і розплився в них. Наслідком цього поєднання створилася могутня, на весь світ найвища нова культура – візантійська. Східня імперія підбила під себе всі східні народи, які й об'єдналися в Візантії, а всі їхні культури створили т.зв. візантинізм» [5, с. 245]. І. Огієнко перелічує основні сфери життя наших предків, на які вплинула візантійська культурна парадигма, а саме: наука, письменство, мистецтво, адміністрування. Саме із цього духовного джерела черпала натхнення й образно–мистецькі взірці, самотньо їх трансформуючи й інтерпретуючи на місцевому матеріалі, культура наших предків, що простежується і в сьогоденні, передусім у церковно–православній площині.

Звісно, найбільшим був вплив на церковне життя, що становило також важливе джерело для розвитку інших сфер культурного життя українського народу: «Уся наша величезна й глибока церковна поезія, окраса православних Богослужб, уся вона прийшла до нас з Візантії. Усі Канони, Тропарі, Кондаки, Ірмоси й т.ін., – усе це в нашій церкві візантійське, і все позостається в нас непорушним аж дотепер! <...> З Візантії ми маємо свої хресні ймення, православну термінологію, усі Богослужби, усі чини Таїнств, календар і т.ін. Сама форма нашого друкованого письма – візантійська, грецька» [5, с. 248].

І. Огієнко закликає до плекання і вивчення візантійської спадщини в українській культурі та застерігає від тенденцій її заперечення чи відкидання: «Відмовлятися нам, скажемо, українцям від візантійського чи грецького, – це творити над собою самогубство, це проголошувати себе безбатченками, понижувати себе. Відкидати у своїй назві «греко» – це цуратися своїх рідних батька–матері, це зраджувати всій своїй історії, зраджувати своїй нації! <...> Візантинізм став у нас своїм рідним і тому «українець» і «православний» по всій широкій Україні злилися в одне розуміння» [5, с. 249].

На нашу думку, особливе зближення України та Вселенського Патріархату в 2018–2019 роках свідчить про прагнення українського народу краще зрозуміти власне духовне коріння, до якого так закликав митрополит Іларіон (Огієнко). Із особливим пафосом І.Огієнко відзначав: «Візантійська культура... Яка це широка тема і яке це важливе питання для всіх українців, бо це ж справа про праджерело нашої віри, всієї нашої

культури, про праснову нашого духовного життя <...> Вивчаючи візантійську культуру, ми тим самим вивчаємо й свою українську культуру, пізнаємо праджерела її, на яких ми самі виховані. Можна більше сказати: без вивчення візантійської культури нам не зрозуміти культури української як давньої, так і теперішньої <...> На цій бо культурі зросли наша церква й наш народ. Це джерельна наша культура, на якій виросла вся особна українська традиція, що лягла в основу української нації. Це те, на чому ми стоїмо й сьогодні» [5, с. 256, 259].

Український митрополит відзначає певний внутрішньо–духовний зв'язок православних християн, зокрема українців, із візантійською культурою, яку внутрішньо пізнати можна радше інтуїтивно, на основі глибоких інтимних реєстрів людської душі: «Зрозуміти візантійську культуру може тільки православний, тільки «східняк», бо це джерело його духа. Не православний не зрозуміє її, не пізнає душі її, бо вона чужа йому. Схід і Захід духом своїм різні народи, тому розійшлися й церкви їх <...> Полюбити її душу, її церковність, її православну культуру зможе тільки до кінця православний і цілком церковний син візантійської традиції <...> Щоб дійсно зрозуміти, полюбити й відчути всією своєю істотою серце Візантії, треба охреститися в водах її, бути опаленим її сонцем, огорненим хмарами її кадильного диму, належати неподільно їй» [5, с. 257–258]. Можемо не погодитися з думкою митрополита Іларіона, бо ж немало західних вчених глибоко досліджували візантійсько–православну духовність, проте визнаємо право автора на таку категоричну оцінку, котра певною мірою була детермінована історією України в ХХ ст. та непростими обставинами життя самого І. Огієнка, який змушений був покинути рідну землю, туга за якою виразно простежується і в його наукових працях.

Отож, І. Огієнко доволі жорстко критикує західноєвропейську цивілізацію, зокрема римську кафедру, звинувачуючи й у падінні Візантії як держави (1453), особливо після загарбання й пограбування славного Константинополя хрестоносцями (1204), після чого столиця так і не змогла відновити попередню військово–політичну могутність і демографічну ситуацію, що вплинуло й на призупинення культурного розвитку, а в остаточному результаті завдало нищівного удару православному християнству, зокрема українському, яке було адміністративно підкорене Москвою.

І. Огієнко, будучи православним ієрархом, відзначає, що візантійський культурний вплив є органічним не тільки для Православної, але й Греко–католицької церкви, в якій у ХХ ст. простежується певна боротьба єпископів – прихильників та противників візантійського культурно–літургійного впливу: «За т.зв. «візантинізм» міцно боролася вся свідомо Галичина з митрополитом А. Шептицьким на чолі, вбачаючи в ньому істоту Української церкви, як православної, так і греко–католицької. Боролися проти антивізантиністів,

¹ У цитуванні праці «Ідеологія Української Церкви» дотримуватимемося орфографії й стилістики авторського стилю Івана Огієнка. – С. Ш.

з єп. Станиславівським Хомишином та Перемильським Коциловським на чолі. Боротьба йшла за душу українства – українську чи римську» [5, с. 249]. Відзначення «провізантійської» позиції митрополита А.Шептицького особливо прикметне, адже, як відомо, майбутній глава Української греко-католицької церкви виховувався в аристократичній родині, яка дотримувалася латинського обряду Католицької церкви, проте він добре розумів органічну складову «візантинізму» в українській церковній традиції. Правда, слід відзначити, що звинувачення І. Огієнка в відсутності українського патріотизму єпископів Григорія Хомишина (1867–1945) та Йосафата Коциловського (1876–1947) дещо перебільшене, адже відомо, що обидва із названих ієрархів загинули мученицькою смертю (Іван Павло II беатифікував їх, перебуваючи у Львові в 2001 р.) як вірні сини українського народу, хоча, за бажанням, могли і врятуватися втечею на Захід, ревними прихильниками культурної парадигми якого вони були. Вважаємо, що тут швидше треба вести мову про культурну орієнтацію, а не етнонаціональну.

І. Огієнко аналізує еклезиалістичні питання у зіставленні структури й організації Римської та Візантійської церков із відзначанням в останній національно-автокефального устрою, чого не має в жорстко централізованій Католицькій церкві: «І треба сильно підкреслити, що це власне грецька віра, православ'є, несла національне самовизнання всім народам, до яких вона приходила. У цьому величезна заслуга грецького православ'я, чим не може похвалитися церква Римська. Це тільки у Візантії могла постати ідеологія братів-греків Кирила й Мефодія – нести слов'янам православну віру їхньою рідною мовою» [5, с. 250].

І. Огієнко характеризує візантійську культуру, що можна було б назвати, як еклезиоцентричну, наскрізь пронизану християнською церковністю у своїх формах та змісті: «Уся візантійська культура була в основі своїй церковна, уся вона походила з церковного джерела, і вся вона мала свій церковний православний стиль. Так постали в Візантії й поширилися по світі: різьбарство, малярство, мозаїка, музика, спів, література, поезія, а особливо філософія та богослов'є. Усе це натхненне було православним східним духом, усе це основане було на багатовіковій традиції Святих східних Отців та церковних канонів» [5, с. 264–265]. Дослідник образно порівнює всю візантійську культуру з храмом – собором святої Софії, рецепцією якого став величний київський собор святої Софії, ідею якої Сергій Аверинцев поєднував із сутністю православної ікони: «Дійсність, яка із православної точки зору може бути водночас законно представлена та бути гідною цього, розміщується точно у «софійних» межах між Іманентністю та Трансцендентністю, видимим та невидимим, природним та надприродним, творіння та нетвореної Благодаті, або, точніше кажучи, там, де велика онтологічна межа перетинається та стає відкритою завдяки події Втілення Христового <...> Слово «ікона»,

як і ім'я «Софія», означає врешті–решт, одне й те ж: таїну людської гідності в її християнській інтерпретації» [1, с. 276–278]. У творенні нової важливої сторінки історії українського православ'я собор святої Софії знову відіграє свою особливу роль, будучи місцем проведення найважливіших церковних урочистостей (Об'єднавчий собор українських православних церков – 15 грудня 2018 р., інтронізація митрополита Епіфанія на кафедру предстоятеля ПЦУ – 3 лютого 2019 р.).

У церковності візантійської культури особливе місце займала божественна літургія зі своєю самобутньою естетикою, як відзначає Віктор Бичков: «У Візантії церковне богослужіння набуло своїх завершених для православного ареалу форм, перетворившись у столичних храмах у розкішне містеріальне дійство, в якому фактично була зосереджена вся сутність християнства, християнської культури та в організації якого помітне місце займали усі види візантійського культового мистецтва. При цьому сакральнотехнічний синтез досягав у богослужінні настільки високого рівня, а богословські роздуми про богослужіння набули настільки розгорнутого характеру, що цілком закономірно вести мову про самобутню естетику богослужіння Візантії, або – про літургійну естетику» [2, с. 285]. Саме у літургійному вимірі візантійський церковний обряд визначав особливості неповторного ритуалу Православної церкви в Україні.

Попри величній блиск й естетичну довершеність мистецтва Візантії, також у лоні її цивілізації виникає феномен християнського монашества, що так щедро розвинувся на Русі, став світильником духовного життя й церковного наставництва: «Монашество з глибокої давнини почалося й розвинулося на Сході, в Візантії, а не на Заході. Тут був великий потяг до чернечого життя, до втікання від життя. Сум незадоволеної душі людської за Небесним Царством багатьох гнав тут на пустині та до самотніх монастирів, бо в житті вони належного спокою не знаходили. Візантійці реально противилися злу, гучне життя їх не задовольняло і вони шукали тихого спокою в пустинях, у самотньому житті та в аскетичних подвигах» [5, с. 250].

Коротко розглядаючи історію взаємин наших предків та візантійців, І. Огієнко не може не звернутися до питання історичних перипетій адміністративного підпорядкування Української Церкви, яка завжди прагнула перебувати в лоні саме Константинопольського Патріархату: «Наша Українська православна церква сім віків (988–1686) була в юрисдикції Царгородського патріарха, і тільки примусом чужої влади виїшла з неї. Канонічна ця юрисдикція рятувала нашу церкву від наскоків католиків та уніатів, чому вона так дорожила нею, що навіть славний митрополит Петро Могила не хотів вийти з-під патріарха Царгородського, хоч Польща його сильно намовляла й змушувала до того, щоб самій остаточно взяти православну церкву в свої руки» [5, с. 244]. Як відомо, у 2018–2019 роках ця історична

справедливість, яку так ревно відстоювали наші православні першоєрархи та прагнув народ, була відновлена після отримання статусу автокефалії.

Наукова новизна. Отже, у представленій науковій статті вперше досліджено працю Івана Огієнка «Ідеологія Української Церкви» на основі текстологічного аналізу та використання культурологічних та історичних наукових матеріалів у контексті розуміння українського православ'я у візантійській культурній парадигмі. Зроблено висновки про те, що офіційне визнання Константинопольським Патріархатом та проголошення Томосу Православної Церкви України є логічним наслідком культурно-духовної єдності українського християнства Володимирівського хрещення та Вселенського Патріархату.

Висновки. На нашу думку, богословсько-історичне й культурологічне дослідження Івана Огієнка ідеологічного виміру Української Церкви доводить той факт, що протягом століть, незважаючи на російське політично-духовне поневолення, християнство нашого народу відзначалося особливим зв'язком із Церквою-Матір'ю – Константинопольською Православною Церквою, про що свідчать церковно-канонічні події офіційного визнання Православної Церкви України.

Список використаних джерел

1. Аверинцев, С., 2004. 'Софія–Логос. Словник', 2–е видання, К.: *Дух і Літера*, 640 с.
2. Бычков, ВВ., 2012. 'Древнерусская эстетика', СПб.: *Центр гуманитарных инициатив*, 832 с.
3. Герчанівська, П., 2015. 'Культурологія: термінологічний словник', К.: *НАКККіМ*, 439 с.
4. Мислович, НМ., 2016. 'Культурологічні наративи у працях Івана Огієнка' (митрополит Іларіон)', *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Філологія. Педагогіка*, Вип.7 (1), К.: *ТОВ «Центр учбової літератури»*, с.51–57.
5. Огієнко, І., 2013. 'Ідеологія Української церкви: богословські студії', К.: *Наша культура і наука*, 456 с.
6. 'Промова Митрополита Київського і всієї України Епіфанія на церемонії підписання Патріаршого і Синодального Томосу'. [online] Доступно: <https://www.cerkva.info/posts/promova-myropolyta-kyivskoho-i-vsiiei-ukrainy-epifaniia-na-tseremonii-pidpysannia-patriarshoho-i-synodalnoho-tomosu>
7. Тимошик, МС., 1997. 'Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності', К.: *Заповіт*, 231 с.
8. Чорноморець, ЮП., 2010. 'Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопігита до Геннадія Схоларія', К.: *Дух і Літера*, 568 с.

References

1. Averyncev, S., 2004. 'Sophia–Logos. Slovyk (Sophia–Logos. Dictionary)', 2–e vydannja, K.: *Duh i Litera*, 640 s.
2. Bychkov, VV., 2012. 'Drevnerusskaja jestetika (Old Russian aesthetics)', SPb.: *Centr gumanitarnyh iniciativ*, 832 s.
3. Gerchaniv's'ka, P., 2015. 'Kul'turologija: terminologichnyj slovyk (Cultural Studies: Terminology Dictionary)', K.: *NAKCKiM*, 439 s.
4. Myslovych, NM., 2016. 'Kul'turologichni naratyvy u pracjah Ivana Ogijenka Cultural narratives in I. Ohienko's works' (mytropolyt Ilarion), *Visnyk NTUU «KPI». Serija: Filologija. Pedagogika*, Vyp.7 (1), K.: *TOV «Centr uchbovoi literatury»*, s.51–57.
5. Ogijenko, I., 2013. 'Ideologija Ukrai'ns'koi' cerkvy: bogoslovs'ki studii' (The ideology of the Ukrainian church: theological studies)', K.: *Nasha kul'tura i nauka*, 456 s.

6. 'Promova Myropolyta Kyi'vs'kogo i vsiiei' Ukrai'ny Epifanija na ceremonii' pidpysannja Patriarshoho i Synodal'nogo Tomosu (Speech of Metropolitan Epiphanius of Kiev and All Ukraine at the ceremony of the signing of the Patriarchal and Synodal Tomos)'. [online] Dostupno: <https://www.cerkva.info/posts/promova-myropolyta-kyivskoho-i-vsiiei-ukrainy-epifaniia-na-tseremonii-pidpysannia-patriarshoho-i-synodalnoho-tomosu>

7. Tymoshyk, MS., 1997. 'Golgofa Ivana Ogijenka: ukrai'noznavchi problemy v derzhavotvorchij, naukovij, redaktors'kij ta vydavnychij dijal'nosti (Golgotha of Ivan Ohienko: Ukrainian–language problems in state–building, scientific, editorial and publishing activities)', K.: *Zapovit*, 231 s.

8. Chornomorec', JuP., 2010. 'Vizantijs'kyj neoplatonizm vid Dionisija Areopagita do Gennadija Sholarija (Byzantine Neoplatonism from Dionysius the Areopagite to Gennadios II Scholarios)', K.: *Duh i Litera*, 568 s.

* * *